

<p>Œcuménisme : confusion des langues de Babel ou richesse de l'évènement pentécostal ? Oecumene: Babelse spraakverwarring of de rijkdom van het pinkstergebeuren?</p>
--

Katholieke bijdrage door Henk Laridon

Enkele beschouwingen rond oecumene en taal

Het is goed en zinvol op een oecumenische studiedag eens na te denken over de rol van de taal. Oecumene is een proces van toenadering en eenheid onder de verschillende christelijke kerken. Het gaat om een geduldig zoeken en op weg gaan. Het gaat om verlangen en bidden. Zo'n proces start vanuit de ontmoeting. Ieder ontmoetingsproces is meteen een communicatieproces.

Communicatie speelt zich altijd af tussen een **zender** en een **ontvanger**. Vanuit de zender wordt een boodschap (met inhoud) gestuurd, die door de ontvanger wordt opgevangen. De zender codeert, de ontvanger decodeert (of probeert te decoderen). De ontvanger kan dan eventueel terugkoppelen. In ieder communicatieproces speelt **taal** een belangrijke rol. Taal is het communicatiemiddel bij uitstek. Het is een medium tussen zender en ontvanger.

Taalcommunicatie verloopt niet altijd vlekkeloos. Vraag is altijd: Begrijpt de ontvanger van een woord of tekst wel precies hetzelfde als de zender heeft bedoeld?

Als christelijke kerken situeren we ons binnen een godsdienst, met het geloof in eenzelfde God, die zich heeft geopenbaard in een goddelijk Woord. **De Bijbel** is als boek (of bibliotheek) hier een neerslag van. Bovenal heeft God zich geopenbaard in zijn zoon Jezus, die het evangelie van Johannes beschrijft als 'Het Woord dat vlees geworden is' (Joh 1,14). In de vaktaal wordt dit 'incarnatie' genoemd. Zo is er een heel Bijbels-theologisch vocabularium ontstaan en gegroeid binnen het christendom, waarbij een groot aantal vaste en courante termen wordt gebruikt. Deze worden ook gebruikt in de oecumenische contacten.

Het oecumenisch proces speelt zich af in *dialog*. Hierbij is taal onontbeerlijk. Willen mensen elkaar begrijpen, dan is een goed gebruik en begrip van de gebruikte woorden van essentieel belang. Nogal wat misverstanden ontstaan door taalverwarringen. Spreken we wel dezelfde taal? Bij het oplossen van conflicten zou het goed zijn eerst de taalproblemen op te lossen. Hoe kunnen we het over de inhoud eens worden, als we al struikelen over taalproblemen?

In de verschillen en geschillen tussen christelijke kerken is taal inderdaad soms een struikelsteen. Maar taal kan ook juist een goed medium zijn om elkaar te ontmoeten en naar elkaar toe te groeien. 'Een goede verstaander heeft maar een half woord nodig', zegt een spreekwoord. En onder mensen is het duidelijk: Als mensen elkaar willen verstaan, zullen ze elkaar verstaan. Het is vaak een kwestie van goede wil.

I. Taalfilosofie

Binnen de humane wetenschappen en de filosofie kwam de grote aandacht voor de taal pas de voorbije twee eeuwen echt aan de orde. In de 20ste eeuw was het plots een geliefd thema en ontstond wat men is gaan noemen de ‘taalfilosofie’.

De Oostenrijks-Engelse filosoof **Ludwig Wittgenstein** (1889-1951) geldt als de pionier. Als docent aan de universiteit van Cambridge publiceerde hij in 1922 zijn *Tractatus logico-philosophicus*, waarin hij het thema van de taal (en het misbruik ervan) lanceerde. Alleen de natuurwetenschappen zijn tot zinvolle uitspraken in staat, zo stelde hij toen. In zijn later werk *Logische Untersuchungen* (postuum uitgegeven in 1953) gooide hij het totaal over een andere boeg. Vandaar dat men spreekt over de Wittgenstein II. Hier is zijn bekend geworden analyse van het alledaags taalgebruik te vinden. Taal functioneert. De manier van taalgebruik is essentieel. ‘*Don’t ask for the meaning, ask for the use!*’ was zijn devies. Niet alle taal is verbale taal. Hij stelt dat de betekenis van een taaluitdrukking voor een groot deel bepaald wordt door context en situatie. Elke ‘taaldaad’ kan slechts begrepen worden binnen de kaders van een *taalspel*, waarvan de regels stilzwijgend worden voorondersteld.

John Langshaw Austin (1911-1960), hoogleraar aan de universiteit van Oxford, ging nog een stap verder door te stellen: Als we iets zeggen, *doen* we ook iets. Zelfs de gewone taal (*ordinary language*) zit vol van uitingen (*utterances*) en taaldaden (*speech acts*). Taaluitingen worden al of niet gecapteerd. Ze slaan al of niet aan. *How to do things with words* (1955) was het bekendste werk van Austin. De samenhang van onze woorden en zinnen speelt zich volgens hem af binnen de historisch-culturele context waarin we leven. Die context bepaalt conventies, die ons taalgebruik beheersen. Zo is de taal van symbolen en religies ingebed in de context waarin die zich situeren en zijn de gebruikte termen ook maar verstaanbaar door wat hij noemt ‘*a community of interpreters*’.

Iedere geloofsgemeenschap of kerk kan als zo’n *community* beschouwd worden. Het gebruik van woorden kan zeer verschillend zijn. Zo kan een woord in de meest ruime zin, maar ook in de meest enge zin of zeer specifiek gebruikt worden.

II. Een eigen vocabularium of jargon

We zijn allemaal opgevoed in een eigen taal, gesitueerd in een tijd-ruimtelijke cultuur. Als christen zijn we allen gedoopt en opgegroeid in een kerk. Binnen die kerk ontwikkelde zich een eigen vocabularium, dat traditie werd. Taal is ook iets dat leeft. Er komen woorden bij, andere raken in onbruik. Woorden worden in de loop van de tijd soms anders gebruikt en kennen een betekenisevolutie. Het is vaak pas wanneer je andere kerkelijke tradities leert kennen, dat je opmerkt hoe woorden anders gebruikt worden.

We hebben de taal van de Bijbel als gemeenschappelijke basis. Op historische momenten is de samenstelling van de Bijbel vastgelegd. Dit noemt men de ‘canon’ van Bijbelboeken. Hier duiken al verschillen op.

Boeken die niet in de bijbelcanon werden opgenomen noemt men in de meeste kerken ‘Apocrief’ (lett.: verborgen geschriften). Zo bestaan er apocriefe evangelies en Handelingen. In de Septuagint (= de Griekse vertaling van het Oude Testament) staan zeven boeken, die niet in de Hebreeuwse Bijbel zijn opgenomen. Het gaat om de boeken Judit, Tobit, 1 en 2 Makkabeeën, Wijsheid, Wijsheid van Jezus Sirach (of Ecclesiasticus) en Baruch. In de Rooms-katholieke traditie noemt men deze zeven boeken de ‘Deutero-canonieke

boeken’.

Maarten Luther nam deze boeken niet op in zijn canon en noemde deze ‘Apocrief’. De andere niet-opgenomen boeken noemde hij dan ‘Pseudepigraphisch’. Heel de protestants-evangelische traditie volgde Luther hierin. Er is dus in de kerken een verschillend gebruik van de uitdrukking ‘Apocriefe boeken’.

III. Verschillende voorbeelden

Het is goed verschillend woordgebruik te onderkennen. Vaak is opheldering nodig om misverstanden uit de weg te ruimen. Ook reeds in de tijd van Jezus en in de tijd van het redigeren van Bijbelse boeken bestonden er al misverstanden¹.

We sommen enkele voorbeelden op van verschillend woordgebruik in de Bijbelse en christelijke traditie.

1) Het woord ‘oecumene’ / ‘oecumenisch’

‘Oecumene’ komt van het Griekse woord *oikos* (huis). Ook de term ‘economie’ komt hiervan. ‘Oikoumenè’ komt in de Bijbel enkele keren voor. In Lc 4,5 staat het voor ‘de bewoonde wereld; in Hnd 17,31 voor ‘de mensheid’; in Hnd 24,5 zelfs voor ‘Het hele Romeinse Rijk’ (in een aanklacht tegen Paulus).

De term werd later op de ‘kerk’ toegepast. ‘Oecumenisch’ ging nu staan voor de hele en ene kerk, over de hele wereld.

Zo kreeg in de Rooms-katholieke kerk ‘Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) de titel ‘Oecumenisch’, omdat het bisschoppen van de hele wereld bijeenbracht. In de Orthodoxe kerk noemt het Patriarchaat van Constantinopel zich ‘oecumenisch’, vanwege zijn ereprimaatschap over de hele wereld.

Deze studiedag is een organisatie van de Katholieke Nationale commissie voor Oecumene. ‘Oecumene’ wordt hier gebruikt in de zin van de oecumenische beweging die streeft naar de eenheid onder de christenen. Zo is er jaarlijks de oecumenische bidweek

2) De woorden ‘katholiek’, ‘protestant’, ‘orthodox’

Letterlijk betekent ‘katholiek’ universeel. Een ‘protestant’ is iemand die protesteert en getuigt. ‘Orthodox’ betekent rechtgelovig. In die betekenis bestaan deze woorden nog. Maar in het courante taalgebruik beschouwt men een katholiek als iemand die tot de Rooms-katholieke kerk behoort, een protestant als iemand die tot de protestantse kerk behoort, en een orthodox als iemand die tot de orthodoxe kerk of één van de patriarchaten hiervan behoort.

‘Patriarch’ is ook al een woord dat meervoudig wordt gebruikt. We vinden er het Latijnse woord ‘pater’ (vader) in. Naar Bijbelse traditie zijn de patriarchen de aartsvaders en

¹ Enkele boeken hierover:

PETZEL, Paul & RECK, Norbert, *Van Abba tot Zondebok. Een joods-christelijke dialoog over Bijbelse misverstanden*, Antwerpen-Heeswijck-Dinther, Halewijn-Berne Media, 2019

PLOUX, Jean-Marie, *Jésus au-delà des malentendus*, Paris, Salvator, 2020.

kennen we aldus Abraham, Isaak en Jakob als patriarchen. In de orthodoxe kerk is ‘patriarch’ de algemeen aanvaarde titel voor het hoofd van een autokefale kerk.

‘Katholikos’ wordt dan weer gebruikt in de Armeense kerk en duidt hun leider aan. Sedert de 4de eeuw noemt men 7 brieven van het Nieuwe Testament de ‘Katholieke’ Brieven. Het zijn brieven (Jakobusbrief, 1 en 2 Petrus, 1 en 2 en 3 Johannes en de Brief van Judas), waarvan alleen de auteur en niet de bestemmingen in de titel vermeld zijn.

3) ‘Verrezen’ of ‘opgestaan’

Over Pasen zijn we het eens en over wat we als christenen vieren ook, maar (nog) niet over de datum en het woordgebruik. Hier is binnen de Nederlandse taal al discussie. In de meeste kerken zegt men: ‘Christus is verrezen’ of ‘De Heer is verrezen’. In protestants-evangelische kerken of gemeenschappen hoor je dan weer: ‘De Here is opgestaan’. Daar wordt de term ‘verrezen’ niet gebruikt, wel ‘opstanding’.

Met ‘resurrection’ komen de Franse en Engelse taal hier net wel overeen, als vertaling van het Latijnse ‘resurrectio’.

Maar de oorspronkelijke taal van het evangelie is natuurlijk het Grieks. ‘Egeiro’ is het gebruikte werkwoord. Het komt echter super weinig voor in het Nieuwe Testament. Zo komt het in de actieve modus voor wanneer de slapende Jezus in de boot wordt wakker gemaakt (Mc 4,38 en Mt 8,25). In de passieve modus komt het voor bij de opwekking van Lazarus (Joh 11). In verband met Jezus Christus komt de term ‘egersin’ (verrijzenis of opstanding) enkel voor in het evangelie van Matteüs (27,52-53), na het kruisgebeuren. Wel vinden we het werkwoord in Mc 6,6 en par.

4) Vertaling van Bijbelse woorden

Woorden die uit het Hebreeuws of Grieks vertaald worden, worden vaak anders vertaald. Er zijn de verschillende talen en vertalingen. Ook kerken en gemeenschappen hebben vaak eigen vertalingen. We geven twee voorbeelden van woorden, die vaak verschillend worden vertaald:

a) Het woord *makarios*

In Matteüs 5,3-12 staat de bekende perikoop van de Zaligsprekingen (*les Béatitudes*). Men spreekt van de acht zaligheden, waarbij telkens het Griekse woordje *makarios* in het begin van de zin staat. Dit wordt verschillend vertaald.

Voor Nederlandstaligen klinkt de vroegere KBS-vertaling bekendst in de oren: ‘Zalig de armen van geest, want aan hen behoort het rijk der hemelen’ (v.5). De editie van 1995 vertaalt: ‘Gelukkig die arm van geest zijn...’. De oecumenische NBV-vertaling uit 2004, alsook de recente editie NBV21, vertalen: ‘Gelukkig wie nederig van hart zijn, want voor hen is het koninkrijk van de hemel.’

Ook in de Franse taal is hier verschil: La Bible de Jérusalem vertaalt: ‘Heureux ceux qui ont un âme de pauvre, car le Royaume des Cieux est à eux’. De Traduction oecuménique de la Bible (TOB) vertaalt: ‘Heureux les pauvres de coeur...’.

De joodse schrijver en politicus André Chouraqui (1917-2007) maakte een eigen Bijbelvertaling (definitieve versie gepubliceerd in 1987). Hij vertaalde opmerkelijk ‘makarios’ door de aansporende uitdrukking ‘*En marche...*’.

b) Het woord *ekklèsia*

Een taalkundige merkwaardigheid is het woord, waarmee we onze geloofsgemeenschap aanduiden. Het Nederlandse woord ‘kerk’ kent een heel andere oorsprong dan het Franse woord *église*. Samen met de Romaanse talen komt dit woord van het Latijnse *ecclesia*, dat op zijn beurt afkomstig is van het Bijbelgriekse woord *ekklèsia*. Dit laatste vinden we in het evangelie van Matteüs. Mt 16,8: ‘Jij bent Petrus en op die steenrots zal ik mijn *ekklèsia* bouwen.’

Ekklesia betekent letterlijk ‘de samen geroepen gemeenschap’. Het is een woord waarin we het werkwoord *Ek-kalein* herkennen. Dit heeft zijn wortels in het Oude Testament. Zo lezen we in Numeri 20,4 : *gehal Adonai*. Letterlijk: ‘de door God geroepen’. KBS vertaalt dit door ‘de gemeente van de Heer’; NBV21: ‘het volk van de Heer’. De TOB: ‘l’assemblée du Seigneur’.

Als we de verschillende Bijbelvertalingen erop naslaan en kijken hoe de verschillende kerken en gemeenschappen *ekklèsia* vertalen, dan vinden we een gamma aan verschillen: kerk, gemeenschap, gemeente, volk...

Vaak is er ook nog een verschil op te merken tussen de benaming van de wereldwijde kerk en de plaatselijke kerk. In Protestants-evangelische kerken gebruikt men het woord ‘gemeente’.

In Rooms-katholieke, Orthodoxe en Anglicaanse kerken noemt men de plaatselijke gemeenschap meestal ‘parochie’ (van *par-oikia*), wat wijst op de omwoning en met de nuance van huis of thuis.

Weer is de conclusie: We gebruiken veel verschillende woorden.

5) Kerkelijke functies (diaken, priester, predikant)

Ook voor de functies en ambten binnen de kerken is er een verschillend woordgebruik. De functies van diaken (van *diakonos*, dienaar) en van priester (van *presbuteros*, oudste) komen frequent voor. Iedere kerk heeft echter zijn eigen profiel en traditie rond de invulling van deze functies. Er is bovendien vaak nog een verschil tussen de functie in de liturgie en de rol in het pastorale leven. Het zou ons te ver leiden hierop in te gaan.

Er zijn toch opmerkelijke verschillen. Zo heeft een ‘diaken’ in de Rooms-katholieke, Orthodoxe en Anglicaanse kerken een duidelijk liturgische functie, terwijl in de Protestantse kerken de diakenen mensen zijn die zich ambtelijk engageren voor sociaal en caritatief welzijnswerk (zonder liturgische functie).

In de Protestants-evangelische kerken is de ‘predikant’ de gemeenteleider en voorganger. In andere kerken wordt ‘predikant’ meer gebruikt voor de figuur die in een bepaalde liturgische dienst de homilie of de prediking houdt, soms los van de voorganger. Zo zijn er nog wel meer woorden en woordgebruik te vinden.

Conclusie:

Het is best boeiend en interessant kennis te maken met verschillende christelijke tradities. Taal en woordgebruik zijn er echter vaak verschillend. Bij iedere ontmoeting tussen mensen is het zoeken en tasten om elkaar te begrijpen. Waar een wil is, is een weg. Het oecumenisch proces speelt zich af tussen christenen, dus tussen mensen. En mensen zijn talige wezens. Met een goede wil en verlangen elkaar te ontmoeten zullen taalbarrières gauw doorbroken worden.

Waar taal voor moeilijkheden zorgt, is het goed deze moeilijkheden primair aan te pakken of uit de weg te ruimen. Als we al over taalproblemen struikelen, maken we het oecumenisch proces misschien nog moeilijker dan het al is.

‘Entia non sunt multiplicanda sine ratione’, zegt een middeleeuws adagium. De zaken moeten niet zonder reden vermeerderd worden of moeilijker worden gemaakt. Het is best te zoeken naar vereenvoudiging.

Er zijn gelukkig al veel mooie voorbeelden van toenadering. Taal speelt hierin een essentiële rol. We mogen dankbaar zijn dat, in de voorbije jaren, in verschillende talen (zoals in het Frans, Nederlands en Duits) oecumenische Bijbelvertalingen zijn gemaakt en verschenen.

Het is ook hoopgevend vast te stellen dat bij grote evenementen en bijeenkomsten de oecumenische gedachte stimulerend is en mensen verbindt.

Hierbij nog twee voorbeelden:

Op het prestigieuze filmfestival van het Franse Cannes wordt elk jaar de ‘Prijs van de oecumenische jury’ uitgereikt aan een kwaliteitsvolle film. ‘Oecumenisch’ wordt hier gebruikt in de zin van ‘onafhankelijk’. Het idee voor deze prijs zou ontstaan zijn in 1974, op initiatief van enkele Rooms-katholieken en protestanten die aan het filmfestival deelnamen.

In het Vlaamse Bornem is er sedert 1970 in de maand augustus de jaarlijkse Dodentocht, een groot wandelevenement (met de 100 km als hoofdtocht). Dit jaar waren er 13.000 deelnemers. Sinds enkele jaren houdt men er aan de vooravond een oecumenische gebedsdienst, die druk bijgewoond wordt. Dit jaar op 11 augustus 2022.

Waar mensen met elkaar verbonden zijn, verdwijnen muren en grenzen. Daar vinden mensen elkaar, over de barrières van taal- en geloofskwesties heen. Het moge ons verlangen naar christelijke eenheid versterken.